

Per vells carrers de poble

Territori, marca, educació i patrimoni

Jordi Chumillas i Ricard Giramé (eds.)

Servei de
Publicacions Institucionals
UVic-UCC

Per vells carrers de poble

Territori, marca, educació i patrimoni

Edició a cura de

Jordi Chumillas

Ricard Giramé

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

© d'aquesta edició:

Servei de Publicacions Institucionals
Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

Desembre de 2014

ISBN 978-84-941644-9-1

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o tramesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sigui fotomecànica, fotoquímica, electrònica, per fotocòpia o per qualsevol altres, sense el permís previ dels editors.

Correcció lingüística: Llorenç Soldevila

Maquetació i coberta: Victòria López

Fotografia de la coberta: Jordi Molet (Servei d'Audiovisuals de la UVic-UCC)

Servei de Publicacions Institucionals de la Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya
C. Sagrada Família, 7. 08500 Vic
www.uvic.cat

Aquest volum s'ha realitzat dins la línia de recerca Literatura i territori del Grup de Recerca Textos literaris contemporanis: estudi, edició i traducció (TEXLICO) de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya.

SUMARI

PRÒLEG	5
Joan Nogué. <i>Geografia, literatura i viatge</i>	7
Gaspar Valero i Martí. <i>Geografies literàries de Mallorca</i>	11
Glòria Bordons. <i>Joan Brossa, una mirada cap a Europa</i>	57
Jordi de San Eugenio Vela. <i>Territoris, marques i literatura: a la recerca de la promoció perduda</i>	75
J. Miquel Albert, Joan Gregori, Adolf Fenollós, Marta Puig, Noemí Ruiz, Dolors Guiral, Mariví Basallo, Rosa Arqué, Tomeu Abrines i Teresa Tort. <i>Projecte “Viure la literatura a través de les TIC”</i>	83
Ignasi Aldomà. <i>Josep Vallverdú i les terres de Ponent. Geografies literàries que s’entrecreuen amb la literatura geogràfica</i>	117
Arnau Alemany Ballester i Roser Micó Garcia. <i>Laguar i Gallinera: dues valls de llegenda</i>	125
Albert Álvarez Borràs. <i>Estrella Damm i Catalunya. El cas d’un territori portat a la globalitat</i>	135
Josep Ballester Roca i Noèlia Ibarra Rius. <i>La cartografia literària del mal i de l’horror. A propòsit de 2666 de Roberto Bolaño</i>	143
Judit Barnés. <i>Pels camins de Joan Brossa</i>	153
Alexandre Bataller Català. <i>Les marques i els llocs literaris com a elements de transposició didàctica: el cas d’Ausiàs March</i>	163
Paula Beneito Mollà i Adrià Martí i Badia. <i>Ruta Estellés per l’horta de Burjassot: una proposta didàctica</i>	175
Josep Camps Arbós i Francesc Foguet i Boreu. <i>Una proposta de rutes literàries pel Pla d’Urgell</i>	185
José Cantó Doménech, Juan Carlos Colomer Rubio, Amparo Hurtado Soler i Ricard Camil Torres Fabra. <i>Ruta literaria por la molinería valenciana: una propuesta didáctica para el Conocimiento del Medio</i>	195
Manuela Casanova Ávalos i Santiago Fortuño Llorens. <i>El paisaje literario castellanense y su evocación histórica</i>	201
Isabel Castro, Beatriz Comella y Laura Rodríguez. <i>Luciérnagas de Ana María Matute: Ruta literaria por Barcelona (propuesta de actividad para bachillerato)</i>	211
Josep-Sebastià Cid i Català. <i>Del castell templer a la torre nuclear</i>	219

Anna M. Devís Arbona i Joan Torró Soriano. <i>Ramon Llull: Ora et labora</i>	227
Ana Díaz-Plaja Taboada i Margarida Prats Ripoll. <i>Una ruta amb futurs mestres en el centenari de dues escriptors: Aurora Díaz Plaja i Joana Raspall</i>	237
Nina Ferrer Juan. <i>Cercant l'ideal d'illa: Eivissa, 1867-1919</i>	247
Vicent Lluís Fontelles Rodríguez. <i>Jazz i barri del Carme de València tot seguint l'estel de la novel·la Secrets Inconfessables</i>	257
J. A. García López. <i>Els grups geogràfics de la Nova poesia gallega: temptatives de classificació</i>	267
Montse Gatell Pérez. <i>Cicle del Pallars: tres novel·les i un univers literari</i>	275
Vicent Grande Roig i Irene Klein Fariza. <i>Rutes literàries per València: l'experiència de l'Octubre</i>	283
Àngels Gregori. <i>La poètica urbana de Marta Pessarrodona com a configuració d'una identitat pròpia</i>	291
Paula Guimarães. <i>Landscape as Language: Discussing Margaret Drabble's A Writer's Britain. Landscape i Literature, of 1979</i>	297
Isilda Leitão. <i>Luso-Bussaco (Portugal) en el siglo XX e XXI: territorios literarios y artísticos, territorios de exilio, territorios turísticos</i>	309
Adrià Martí i Badia. <i>Ruta Estellés de Burjassot: la configuració d'una marca territorial per a la promoció del patrimoni</i>	327
Antonio Martín Ezpeleta. <i>Manuales escolares del pasado. Literatura castellana. Los grupos geográficos y la unidad literaria de Valbuena Prat</i>	337
Fina Masdeu i Dolors Requena. <i>La Mussara (Baix Camp) a través de la novel·la Al cor de la muntanya, de Josep Cornudella</i>	345
Anna M. Moreno-Bedmar. <i>La Fundació Pedroló, a La Segarra. Un món dins un castell</i>	355
Mireia Munmany Muntal. <i>Espais Escrits com a vertebració literària i territorial</i>	363
Jordi Oviedo Seguer. <i>“Oh vella, oh trista Europa”. Mirades a Europa en l'obra de Vicent Andrés Estellés</i>	371
Josep Lluís Roig Sala. <i>Les comarques centrals valencianes: literatura (juvenil) i política</i>	383
Cristina Sendra Mocholí i David Parra Monserrat. <i>Sentir el medi per aprendre'l. Una proposta adreçada a mestres en formació d'Educació Infantil</i>	391
Pol Serrabassa i Puntí. <i>Vic i la Plana de Vic a través de la poesia del vuit-cents d'autor osonenc (1860-1880)</i>	401
Ana Rita Gonçalves Soares. <i>Representações espaciais na literatura infanto-juvenil. A temática do “Caminho de Santiago” nas obras de Ana Saldanha e Concha López</i>	417

Llorenç Soldevila i Balart. <i>Barcelona: marca literària / Les Barcelones literàries</i>	425
Magí Sunyer. <i>La presència inquietant. Literatura de por i de terror en el paisatge tarragoní</i>	431
Carme Torrents Buxó. <i>Del carrer al núvol. La presència social d'un escriptor com Verdaguer</i>	441
Caterina Valriu. <i>El llegendari lul·lià a Randa</i>	447
Tomàs Vibot Railakari. <i>Llegenda i devoció lul·lianes a la Ciutat de Mallorca ...</i>	459
Laura Vilardell Domènech. <i>El comte de Cedillo, excursionista i difusor de Canigó, de Jacint Verdaguer</i>	469

Ruta Estellés de Burjassot: la configuració d'una marca territorial per a la promoció del patrimoni

Adrià Martí i Badia
Ajuntament de Burjassot

INTRODUCCIÓ

Burjassot és un municipi de 38.148 habitants¹ de l'àrea metropolitana de València que pertany a la comarca de l'Horta Nord.

El 27 de novembre de 2012 l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) inicià l'"Any Estellés" amb la inauguració de l'exposició *Vicent Andrés Estellés, cronista de records i d'esperances*, a la què van seguir nombroses activitats i iniciatives fins novembre de 2013. L'Ajuntament de Burjassot es va sumar a l'esmentada commemoració realitzant un conjunt d'activitats al llarg de l'any 2013,² entre les quals destaca la Ruta Estellés, una ruta literària que és la iniciativa més ambiciosa de totes.

El motiu de l'"Any Estellés" és, doncs, commemorar que el 27 de març de 2013 va fer 20 anys del traspàs del poeta, i el 4 de setembre de 2013 s'hagueren complit 89 anys del seu naixement.

LA RUTA ESTELLÉS DE BURJASSOT

Es tracta d'una ruta literària que recorre els carrers i places del poble mitjançant les peces poètiques i narratives seleccionades a cadascun dels vint-i-cinc punts que té.

Està pensada i elaborada per al públic en general. Per a què la realitzen tant estudiants d'educació primària, secundària o universitària, com persones especialitzades; tant veïns i veïnes del poble, com turistes interessats en conèixer-la.

A més, no requereix l'assistència de cap professor ni guia que la conduïska. Està pensada per a que l'usuari la realitze amb l'ordre que millor s'adapte a les seues necessitats, autònomament o en grup, i amb plena llibertat per gaudir-la sense ser una persona coneixedora de la seua obra, del context en què fou escrita, ni del poble de Burjassot.

D'altra banda, no hi ha un ordre preestablert degut a la distància entre els dos punts més allunyats (3 km) i a la gran quantitat de punts (25) amb les corresponents peces literàries i es pot realitzar per parts i amb l'ordre que vulga l'usuari.

El poeta

Vicent Andrés Estellés (1924-1993) està considerat per la crítica literària el millor poeta valencià des d'Ausiàs March perquè fa poesia amb naturalitat, sense forçar res, com

1. Segons la darrera actualització del padró municipal d'habitants (31/12/2013).

2. Vegeu MARTÍ I BADIA (2013).

parlen els poetes de les coses importants. D'origen familiar humil (família d'orfebres i forners), destacà per la seua obra poètica, encara que també fou un reconegut periodista, i també escrigué teatre i novel·la. Es tracta, doncs, de la persona més universal de Burjassot. Així, aquesta iniciativa és un reconeixement (més) a la seua gran obra.

Objectius de la Ruta

A grans trets, els objectius fonamentals d'aquesta iniciativa són els següents:

- Divulgar l'obra poètica i narrativa estellesiana.
- Posar en valor el patrimoni local i promocionar-lo.
- Descobrir la riquesa artística que hi ha als carrers del poble.
- Conèixer el poble a través de l'obra del poeta.
- Immernir-se en el context espacial i temporal en què escrigué l'obra.
- Dinamitzar econòmicament, culturalment i socialment la població a través de l'ampliació dels atractius turístics.
- Aprendre a valorar la cultura que ens envolta.
- Sensibilitzar envers l'horta, molt present a l'obra del poeta, i la seua protecció front a l'expansió urbana.
- Identificar turisme cultural amb turisme sostenible.
- Identificar el patrimoni artístic com un recurs que aporta beneficis al poble.

Descripció de la Ruta Estellés

Amb l'objectiu de facilitar la realització de la Ruta, a cadascun dels vint-i-cinc punts hi ha instal·lada una placa de metacrilat amb un codi QR que, amb un *smartphone*, enllaça a la recitació del poema i la corresponent explicació del mateix, i del lloc on es troba, realitzades pels rapsodes Francesc Anyó i Pepa Alòs.

Així doncs, és important aquesta incorporació de les noves tecnologies per a no romandre aïllada i estàtica, amb l'objectiu d'arribar a un públic més juvenil, així com per a fer-la accessible a persones invidents.

A més, quatre dels poemes seleccionats en aquesta ruta literària estan interpretats musicalment per cantautors. Es tracta dels poemes titulats "Cançó de la rosa de paper", musicat per Miquel Gil (2011); "Assumiràs la veu d'un poble", musicat per Bertomeu (2013); "Burjassot un nom de pólvora", musicat per Néstor Mont (2010); i "Cançó de bressol", musicat per Araceli Banyuls (1978). Açò és possible gràcies als artistes, que han cedit els drets de reproducció de les seues cançons a aquest projecte.

També cal esmentar el fet que a l'inici de cadascun dels vint-i-cinc punts de la ruta s'indica el lloc on ens trobem i el motiu, a més de destacar algun dels aspectes més importants de l'obra estellesiana amb diferents cites d'alguns dels seus estudiosos.³

3. És el cas de Joan FUSTER (dins ANDRÉS ESTELLÉS 1999: 17-36 i 1976), Enric BOU (1978), Jaume PÉREZ MONTANER i Vicent SALVADOR (1981), Ignasi RIERA (1985), Vicent ESCRIVÀ i Vicent SALVADOR (1986), Jaume PÉREZ MONTANER (dins ANDRÉS ESTELLÉS 1999:189-210 i 1993: 76-77), Ferran CARBÓ i Vicent SIMBOR (1993) i Àlvar BANYÓ i Daniel P. GRAU (1995).

Tot aquest material multimèdia està allotjat al web de la Fundació Vicent Andrés Estellés (2013),⁴ de manera que l'usuari pot veure la localització de tots els punts mitjançant un mapa de Burjassot, escoltar els arxius àudio amb les explicacions i recitacions dels poemes, llegir tots els textos que componen la ruta, i veure les fotografies dels panells ceràmics, per a poder gaudir de la ruta des de qualsevol dispositiu amb accés a internet.

Mapa de la ruta literària. Font: Fundació Vicent Andrés Estellés.

Textos i espais seleccionats

Aquesta iniciativa consta de vint-i-cinc punts amb una peça poètica i/o narrativa. Dotze d'aquests són panells ceràmics que reproduïxen el poema, estan elaborats pel ceramista local Vicent Espinosa Carpio i tenen unes dimensions aproximades de 2m , amb la variació corresponent a la llargària del poema, com es pot observar en la fotografia següent:

4. La Fundació Vicent Andrés Estellés està composta pels familiars directes del poeta, per una representació de la corporació municipal (amb la presidència de l'alcalde) i per la Universitat de València amb diferents experts en el món de la cultura, la literatura, la poesia i la figura d'Estellés.

Estàtua del poeta amb un punt de la ruta al fons.
Font: elaboració pròpia.

Tot seguit, indiquem els poemes seleccionats (i el llibre on estan publicats), la seua ubicació i la relació entre la ubicació i el poema:

- En la Plaça dels Furs, al costat de l'Església de Sant Miquel Arcàngel, està ubicat el poema “Ara escriuria un nom” (1996 III: 57), on descriu Burjassot esmentant la Plaça dels Furs i l'Església de Sant Miquel.
- En la Plaça Sant Roc, està ubicat el poema “El burjassotí II” (1999b: 96), on esmenta el seu origen familiar humil (família d'orfebres i forners), i posteriorment ens aproxima al convuls passat polític de Burjassot.
- En la Plaça Jaume I, situada en la façana lateral de l'Ajuntament, està ubicat el poema titulat “Cançó de la rosa de paper” (1978: 153-154), que parla de la censura política del franquisme.
- Al cantó del carrer Rubert i Villó amb el carrer Mendizábal, està situat el poema “Tot ho esperaves del teu fill. Te'l veies” (1999a: 183), que parla de les cases d'estiueig que rics de València es començaren a construir a l'esmentat carrer Mendizábal a partir de finals del segle XIX.
- En la Plaça de la Constitució, abans anomenada Plaça del País Valencià, el 1979 el poble de Burjassot homenatjà Estellés amb un bust obra del veí de Burjassot Eduard Cortina. Primer fou pintat i atacat pels feixistes, i després oblidat per l'Ajuntament, fet que conduí al poeta a donar-lo al poble de Benimodo –on tenia una casa– i des

- d'aleshores està exposat a l'Ajuntament d'aquest poble de la Ribera. És per això que ací està ubicat el poema "Assumiràs la veu d'un poble" (1997: 106-107).
- A les portes de la Casa de Cultura de Burjassot, seu de la Fundació Vicent Andrés Estellés, està ubicat el poema "Els amants" (1997: 30).
 - Al costat de l'estàtua de dimensions naturals, obra de l'escultora Teresa Cháfer, que l'Ajuntament de Burjassot instal·là el 2007, es troba el poema "Burjassot, un nom de pólvora" (1996 III: 60).
 - Als peus de les Sitges, monumental magatzem de blat construït al segle XVI que abastia la ciutat de València a l'edat moderna, es troba el poema "Ací em creixia, al sa i al pla" (1996 III: 61). Símbol del poble de Burjassot, és un dels elements que més evoquen el lloc de naixement d'Estellés, en el conjunt de la seua poesia, com mostra aquest poema.
 - En el Passeig Concepció Arenal era habitual trobar el poeta passejant amb els seus dos néts, o sopant amb els amics. Ací es troba el poema "Burjassot fa la festa i la desfà" (1996 III: 59), on parla de vivències seues al poble.
 - En la Plaça del pouet, antiga Plaça Major de Burjassot, porta d'entrada i d'eixida del poble camí de València, es troba el poema "El mire, el veig, el sent" (1996 III: 58), un altre recurs que també apareix sovint en l'obra del poeta burjassoter.
 - A les portes de l'IES Vicent Andrés Estellés, inaugurat el 1985, es troba el poema "El burjassotí III" (1999b: 97).
 - Situats a l'entrada del cementeri de Burjassot, on fou soterrat el 29 de març després d'una multitudinària i silenciosa comitiva que acompanyà el fèretre des de l'Església de Sant Miquel fins el mateix nínxol, trobem el poema "Vindrà la mort, i jo no seré al llit" (1980: 111).

D'altra banda, hi ha punts on no és possible posar un panell ceràmic amb el poema perquè són façanes de cases particulars o de forns,⁵ o perquè són peces poètiques i/o narratives molt extenses per al tamany dels panells ceràmics i façanes esmentades.

Així, per als tretze punts restants, el mateix ceramista ha elaborat unes peces de material gres, d'un tamany de 20 x 20 cm, amb la silueta de Vicent Andrés Estellés, com la que veiem a continuació:

5. Dos dels punts següents estan situats en forns del poble pel fet que han estat lligats a la seua família, com es pot llegir als textos seleccionats.

Punt de la ruta literària amb l'Alqueria del Pi al fons. Font: elaboració pròpia.

- Amb l'horta del poble al fons, es situa el punt amb referència al poema “El camp de Burjassot i el camp de Borbotó” (1981: 263), pel fet que l'horta és un dels paisatges que trobem descrit en nombroses ocasions en la seua obra.
- En la porta principal del Mercat Municipal, construcció de finals del segle XIX, es situa un fragment de les seues memòries on parla d'aquest mateix lloc (1985: 16-17).
- Al carrer del tramvia (actualment C/ Jorge Juan), es troba un dels forns on treballà el pare del poeta. Fill de família de forners, Estellés reivindica sovint el seu origen i per aquest motiu en aquest punt es localitza el poema titulat “L'ofici” (1997: 93) i el següent fragment de les seues memòries:

“El meu pare era «de l'horta». Mai no he sabut aclarir si la barraca on va néixer, i que, temps enllà, per una evolució bàrbara i natural, es convertiria en una modesta alqueria, pertanyia al terme municipal de València o a què collons. Treballava de forner. Abans havia estat aprenent de mecànic i quatre o cinc coses més. Es va convertir, probablement —tot són conjectures, per a mi: no en sé res de cert—, en forner en conèixer la que seria la seua dona, que era filla d'un vell patriarca republicà que havia creat diversos forns a Burjassot i a la ciutat i que, finalment, va trobar la mort, d'un tir d'escopeta, a la boca d'un forn. El meu pare, possiblement així, es va iniciar en l'ofici de forner. Amb el temps fou un paler de molta anomenada: d'anomenada, fins i tot, comarcal. Un dia varen anar a la boca del forn on treballava: la seua néta, la meua filla, havia mort. El dia anterior havien acudit també a la mateixa boca del forn per tal de comunicar-li que la seua mare, la meua àvia, havia mort. Jo el vaig acompanyar a l'alqueria on jeia, de cos present, l'àvia. En acostar-se a l'alqueria, el meu pare s'excitava. En entrar-hi i veure, a

mà esquerra, a penes travessat el llinard, el cos de l'àvia al taüt, el meu pare es va desmaiar. Fou, segons he sentit dir, molt honest i complidor. Hom el vinculava molt amb el forn de Marieta, on va treballar durant molts anys. Al remat, justament com ara m'ha ocorregut a mi on treballava, es varen portar molt malament amb ell.” (1985:19)

- En el lloc d'entrada a la casa on va nàixer el poeta, al número 82 del carrer nou (actualment Plaça Sequera núm.17), es troba el punt amb el poema “De pares pobres” (1978: 139-142), i els següents fragments de les memòries on parla de la seua casa natal i de les diferents cases on visqué:

“He viscut la meua infantesa a tres cases de la darrera porció del carrer de l'Obispo Muñoz, abans carrer Nou: aquella que va des de la carretera de Lliria —o, com sembla que li varen posar de nom, en acabar la guerra, carrer de Navarra— fins al mateix ajuntament: al número 82, un primer pis, on vaig néixer; després, la planta baixa del número 78; i finalment, en vespres o en plena guerra civil, enfront, al número 97, també la planta baixa, que havia estat, abans, col·legi d'una certa anomenada, dirigit per una estranya senyora Eulàlia, amb una germana seua, i, més tard, residència d'una tenebrosa família, la qual freqüentava bastant un orb del meu poble, Vicentet, el de la Pinzell, una dona que venia caragols, al mercat, i que, un dia, anant justament al mercat per la voravia d'enfront del forn del Nadalet, va veure, a terra, un tros de cervell del meu avi.” (1985: 13)

“Després, en haver-me casat, vaig viure, primerament, en un pis vell i gran del carrer del Maestro Lope; i després, en un altre del carrer de Josep Carsí, que ha estat la meua última vivenda al poble. En total, cinc cases. Totes les he estimades pregonament, però les que recorde més sovint, ara, en arribar a les darreries de la meua vida, són la cuina amb un petit finestró, una gran sala del pis on vaig néixer, i un racó, davant el menjador, de la casa següent, on el meu pare buidava els seus sacs de brossa diaris: la humitat pujava, com una parra boja, per la paret: jo tenia, en una capsa de sabates, cucs de seda. Després, per motivacions biogràfiques, em pense, més que res, estime, ja en el record, la casa del carrer del Maestro Lope, perquè, vivint allí, vaig caure malalt de les cames, i, des del llit, veia despenjar-se, a la meua esquerra, els terrats, les teulades, els comuns del meu poble, i escoltava, de tant en tant, el rellotge municipal i la campana de l'ermita de Sant Roc.

Evoque els dies, llunyans, de la meua infantesa, i bona part, també, de la meua adolescència, a Burjassot, el meu poble. Fórem una família petita, els meus pares, la meua germana i jo, molt unida, molt agrupada, sense que mai es fes sentir l'autoritat del pare i, si de cas, un poc, però molt poc, la de la meua mare. Vàrem restar molt units, la meua germana i jo, en una casa molt més que modesta, com ara ho són —ho constate, content— els meus fills, i nosaltres mateixos, com els meus pares, també al si d'una casa pobra. El meu pare, al matí, en arribar del forn, s'asseia a esmorzar; la meua mare li servia, si es donava el cas, una sardina, un tros de pa i l'ampolla del vi. El meu pare anava a la cuina, prenia una ceba, i d'un cop de puny l'obria damunt la taula, i se la menjava crua.” (1985: 70)

- Enfront, al núm.7 de la mateixa Plaça Sequera, es troba la casa de la cosina Fina, a la qual Vicent estimava molt, i el punt amb el següent fragment de les seues memòries:

“He demanat a la meua cosina Fina i a la meua tieta, germana petita de la meua mare, Milagros, que com fou que varen deixar el pis d’Obispo Muñoz, 82. No han sabut donar-me’n explicacions satisfactòries, plausibles, sembla que se’n diu. El fet és que, un dia, el meu oncle Pep, marit de la meua padrina i pare de la meua cosina, havia comprat la casa que ara és propietat de la meua cosina, al davant del pis, i des d’allí varen presenciar el dia funest, el dia increïble, en què els obrers varen enderrocar el pis d’Obispo Muñoz, 82, el pis que jo més he estimat, no sols perquè era el lloc de la meua naixença, sinó per les coses, petites, greus, insuportables, amables, que ens varen passar allí a la petita *troupe* Andrés-Estellés. El pis on vaig nàixer, un cert dia 4 de setembre —si no fem cas del meu pare, que deia sempre que no fou el 4, sinó el 9 de setembre—, el varen enderrocar, i allí, al seu lloc, van construir una finca de pisos, que, segons diuen, són més rendibles i constitueixen un negoci més gras, per tant. Ara, cada vegada que arribe, coixim-coixam, a casa de la meua cosina, mai no puc estar-me de mirar davant, on era el pis, on ara hi ha la finca de pisos amb neveres i televisors. Tot ha canviat. Casa Aurora, la muller del meu gran amic Juli, també l’han enderrocat, i ja no queda pedra en paret. I pensar que, passant les mans per aquelles parets asproses, em sentia renàixer, em sentia segur... Només misèria i vespres de més enderrocs. Fins quan? Fins que no reste pedra ni paret! A la casa, planta baixa, número 97, vivia un empleat de la Diputació que prenia unes bufes de cavall.” (1987:21)

- En la mateixa vorera, al núm.4 de la Plaça Sequera, es troba la casa on va morir la seua xicoteta filla Isabel, lloc per al poema titulat “Cançó de bressol” (1999a: 39) i el següent fragment de les seues memòries:

“Sempre que passe, ran de la paret, per la vorera, no em sé estar de guaitar, una mica temorós —que ningú no malpense—, per la finestra de l’habitació on va morir el meu pare, la de l’habitació on va morir la meua filleta... I pense, inexplicablement, en els gats. Què se’n féu, dels gats? Perquè llavors, en faltar el meu pare, la meua mare se’n va anar a viure amb la meua germana, i va agafar tres o quatre trastos i se’ls va endur. Però i els gats? ¿Els gats aquells, que cada matí, mentre esmorzava el meu pare, el voltaven, afanyosos? I el meu pare, que de sobte s’aixecava i agafava amb el peu un gat per dessota la panxa i el llançava al cap del corral! I aquell gat que, en morir el meu pare i posar-lo a terra, va entrar, cautament, a l’habitació i es va passar les hores llepant-li el front...” (1987: 21-22).

- Al núm. 6 del carrer Josep Carsí, està situada la casa on el poeta va escriure el *Llibre de meravelles* i on visqué els darrers anys de la seua vida. En aquest punt, es troba el següent fragment de les seues memòries:

“A la Diputació provincial, el «docte» funcionari que s’encarregava d’aquestes coses va donar, erròniament, un paquet meu de versos, *La clau que obre tots els panys*, que fou premi de poesia de l’entitat, dintre del termini legal, a la impremta. Però va calcular, equivocadament, els versos, que eren, en la seua gran majoria,

dels de catorze síl·labes, i a la impremta el varen començar a «picar» sense esmenar l'errada. Un dia em varen donar un grapat de proves. Vaig començar la tasca de fer correccions. Jo recorde, ara, que vaig començar aquesta correcció al nostre pis de Josep Carsí. Un dia vingué el meu pare a casa. El meu pare era analfabet. Mentre jo pugnava per fer les correccions, ell, el meu pare, era al meu costat, a la taula del menjador. Em mirava, jo crec que amb un cert orgull. La meua dona li va posar una copa de conyac. Se'l bevia a poc a poquet. Definitivament, vaig desistir de continuar la correcció. Allò era una selva completament inextricable. Passarien anys abans que el llibre, compost degudament — per segona vegada —, arribàs a sortir al carrer. Però jo vull evocar el meu pare, al meu costat, a la taula del menjador, assegut en un balancí de boga, mirant-me i bevent de la seua copeta, discretament, a poc a poquet, mentre jo fullejava aquelles proves. Potser és, per la meua banda, i per ocultes raons, un excés subjectiu: una debilitat.” (1985:18)

- En la Plaça de l'Ajuntament (cantó amb el C/ del tramvia) es troba la casa d'estiueig que Vicente Blasco Ibáñez tenia a Burjassot, com era el cas de moltes altres famílies benestants de la ciutat de València. Ací es situa un fragment de les seues memòries (1987:97) on en fa referència.
- Al camí de l'alqueria del Pi, amb aquesta al fons, està situat el punt amb els versos publicats el dijous 25 d'agost de 1960 a la secció *Bon dia!* que hi havia al diari *Las Provincias*,⁶ on Estellés publicava poemes amb el pseudònim de Roc, en els quals parla de l'alqueria, de l'horta, i de la destrucció d'aquesta darrera.
- En la porta de la seu de l'Agrupació Musical “Los Silos”, trobem el punt de la Ruta amb el poema titulat “Bandes” (1996 II: 291), pel fet que Estellés s'estimava la música feta pel poble.
- Enfront del carrer ceramista Juli Llopis, en referència al mestre i veí de Burjassot que cedí tota la seua gran biblioteca a la lectura d'un jove Vicent Andrés Estellés, trobem el punt amb el poema titulat “Juli Llopis Cabo” (1996 II: 395-396).
- En la porta de l'Associació Cultural Ca Bassot, col·lectiu dinamitzador de la cultura, es troba el punt amb el poema titulat “El burjassotí I” (1999b: 95).
- I, finalment, a l'entrada del Forn del Sol (C/ Mendizábal), títol també d'un llibre de poemes (1986), es troba el punt amb el següent fragment de les seues memòries:

“Mai no me n'he preocupat, dels assumptes que toquen, de lluny o de prop, els temes vagament genealògics. No vaig, per aquesta drecera, més enllà dels meus avis, i encara, això, ho faig treballosament. Els meus avis paters, que eren de l'horta, es deien Salvador Andrés no-sé-què-més i Elena Andreu tampoc-no-sé-què-colló-més. Per la banda materna, el meu avi es deia Manuel Estellés Sancho —aprovat, doncs— i la meua àvia Presentació Muñoz Suay. Del meu avi patern hi havia una característica que té, encara, una certa perduració consolidada: li agradava, i molt, beure, com a la seua muller, i a més a més —una altra característica que sembla que ha fet arrels— era coix d'una cama. «El coixet», li deien. Tenia, també, molt mala

6. Publicat també dins l'obra periodística (2003: 117-118).

hòstia. Potser era petit, escandalós, cridaner, de trompes barates i sorolloses, de sortir del cafetí amb massa càrrega alcohòlica, i sortir-ne bufat, pietosament empès pel botiguer, o un company, a la miserable i estrellada nit de l'horta. Treballava a la «Granja», de Burjassot, i era un home tan enèrgic com arbitrari. Un dia va beure més del que podia suportar el seu cos, aleshores, i va caure en una sèquia que passava plena d'aigua: pocs dies després del modest esdeveniment, moria. L'avi matern es dedicava als forns, i va tenir una desastrada i heroica mort, a la boca del forn d'un germanastre seu.” (1985:62).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Balanç de mar. Obra Completa 4*. 1a ed. València: 3i4, 1978.
- . *Cant temporal. Obra Completa 5*. 1a ed. València: 3i4, 1980.
- . *Les Homilies d'Organyà. Obra Completa 6*. 1a ed. València: 3i4, 1981.
- . *Tractat de les maduixes*. 1a ed. Barcelona: Empúries, 1985.
- . *El forn del sol*. 1a ed. València: Gregal Llibres, 1986.
- . *La parra boja*. 1a ed. Barcelona: Empúries, 1987.
- . *Mural del País Valencià*. 1a ed. València: 3i4, 1996. 3 v.
- . *Llibre de meravelles*. 16a ed. València: 3i4, 1997.
- . *Recomane tenebres. Obra completa 1*. 4a ed. València: 3i4, 1999a.
- . *Sonata d'Isabel. Obra Completa 10*. 2a ed. València: 3i4, 1999b.
- . *Obra periodística*. 1a ed. València: Denes, 2003.
- BANYÓ, Àlvar; GRAU, Daniel P. «Introducció». A: ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *69 poemes d'amor*. Picanya: Edicions del Bullent, 1995, p. 9-37.
- BANYULS, Araceli. *Ara i adés*. Barcelona: Auvi, 1978. CD-ROM.
- BERTOMEU. *7 d'Estellés*. Picanya: Edicions del Bullent, 2013. CD-ROM.
- BOU, Enric. «Vicent Andrés Estellés, una inconformitat». *Serra d'Or*. [Barcelona], núm. 226-227 (1978), p. 57-60.
- CARBÓ, Ferran; SIMBOR, Vicent. *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*. Barcelona: PAM; València: IIFV, 1993.
- ESCRIVÀ, Vicent; SALVADOR, Vicent. *Guia didàctica. Vicent Andrés Estellés*. 1a ed. València: Generalitat Valenciana, 1986.
- FUNDACIÓ VICENT ANDRÉS ESTELLÉS. *Ruta Estellés per Burjassot*. [En línia]. Burjassot: Fundació Vicent Andrés Estellés, 2013. <http://www.fundacioestelles.org/ruta_estelles.php>. [Consulta: 7 abril 2014]
- FUSTER, Joan. *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial, 1976.
- GIL, Miquel. *X marcianes*. Terrassa: Temps record, 2011. CD-ROM.
- MARTÍ I BADIA, Adrià. «L'Any Estellés a Burjassot: Vicent Andrés Estellés com a eina de desenvolupament local». A: *Ciudadanía empoderada: cultura y participación para el desarrollo local*. CALVO, Ricard [et al.]. Alzira: Germania, 2013. (Territori i població; 4), p. 191-199.
- MONT, Néstor. *Amor de terra*. Algemesí: Autoeditat, 2010. CD-ROM.
- PÉREZ MONTANER, Jaume. «La bellesa de les coses nues i directes». *El Temps* [València], núm. 460 (1993), p.76-77.